

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het kolonialisme als goedbedoeld misverstand: A. Alberts

Veer, C.B. van 't; Honings, R.A.M.; Bel, J.

Citation

Veer, C. B. van 't. (2021). Het kolonialisme als goedbedoeld misverstand: A. Alberts. In R. A. M. Honings & J. Bel (Eds.), *De postkoloniale spiegel* (pp. 296-312). Leiden: Leiden University Press. doi:10.24415/9789087283735

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3276961>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

►
Portret van A. Alberts.
Particuliere collectie.

Het kolonialisme als goedbedoeld misverstand

A. Alberts

COEN VAN 'T VEER

‘Wat moet ik van *De Eilanden* van Alberts zeggen? Dat ik het een “meesterwerk” vind? Maar wat heeft het voor zin zo’n misbruikt epitheton te gebruiken?’ Dat merkte Rob Nieuwenhuys ooit op over de verhalenbundel waarmee de voormalige koloniale bestuursambtenaar A. Alberts (1911-1995) in 1952 debuteerde.¹ Ook E.M. Beekman was van mening dat Alberts met *De eilanden* een meesterwerk had geschreven; volgens hem was Alberts een van de belangrijkste Nederlandse auteurs van de tweede helft van de twintigste eeuw.²

Hoe komt het dat velen *De eilanden* als een meesterwerk beschouwen? Ten eerste wordt Alberts’ minimalistische, laconieke, ironische stijl unaniem geprezen. Beekman heeft het over Alberts’ ‘raadselachtige fictionele werk’, waarin ‘veel blijft onuitgesproken en heel wat informatie is weggelaten.’³ Bij Alberts staat er veel tussen de regels.⁴ Ten tweede zou Alberts met *De eilanden* een aparte plaats in de Indische bellettrie innemen. Beekman vindt dat alles wat men verwacht van de Indische literatuur, ontbreekt in *De eilanden*.⁵ Hella Haasse schreef dat Alberts de enige auteur is die over de gemengde samenleving in Indië heeft geschreven ‘zonder zich iets aan te trekken van de geijkte opvattingen en waardebepalingen betreffende rang, stand, kaste en ras die in de koloniale wereld gangbaar waren.’⁶ In *Leven op de rand* (2017) schrijft zijn biograaf Graa Boomsma dat in *De eilanden* commentaar op de koloniale gezagsverhoudingen afwezig is en dat Alberts’ personages niet zozeer koloniale gezagsdragers zijn als wel verbaasde of verbijsterde buitenstaanders.⁷

Het is de vraag of dat zo is. Trekt Alberts zich in *De eilanden* inderdaad niets aan van de gebruikelijke koloniale normen en waarden, en geeft hij in de verhalenbundel echt geen commentaar op de koloniale ver-

houdingen? In hoeverre onttrekt Alberts zich in *De eilanden* aan koloniale ideologieën en is hij met zijn ‘raadselachtige’ verhalen daadwerkelijk een buitenbeentje in de Indische literatuur?

Alberts en de eilanden

Albert Alberts werd in 1911 in Haarlem geboren. Na de middelbare school studeerde hij Indologie aan de Universiteit van Utrecht. In 1936 studeerde hij af en in 1939 promoveerde hij op het proefschrift *Baud en Thorbecke, 1847-1851*. In datzelfde jaar vertrok hij met de mailboot ms *Johan van Oldenbarnevelt* naar Nederlands-Indië. Van november 1939 tot maart 1942 werkte hij als aspirant-controleur in Sumenep op het eiland Madura in dienst van het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië.

Na zijn internering op Java door de Japanners, van april 1942 tot september 1945, keerde hij in november 1946 naar Nederland terug. Toen hem in 1947 verzocht werd om terug te keren naar zijn post in Indië, weigerde hij dat. Hij was naar verluidt de enige bestuursambtenaar die dat deed. Voor Alberts betekende dit ontslag uit de dienst.⁸

Alberts werd daarop directiesecretaris van het Kina-bureau voor de handel in kinineproducten in Amsterdam. Van 1953 tot 1965 was hij politiek redacteur van *De Groene Amsterdammer*, met een onderbreking van begin 1959 tot begin 1960, in welke periode hij als contactambtenaar voor Azië en Afrika voor de Stichting voor Culturele Samenwerking (Sticusa) werkte. Zijn laatste werkgever was het Ministerie van Buitenlandse Zaken. In 1976 ging hij met pensioen. Hij wijdde zich vanaf die tijd tot aan zijn dood in 1995 aan het schrijven.

Alberts werd pas literair actief na zijn tijd in Indië. Hij keerde nooit meer naar de archipel terug, maar bleef wel de rest van zijn leven erover schrijven.⁹ In 1950 publiceerde hij in *Libertinage* het verhaal ‘Groen’, dat in 1952 opgenomen werd in de verhalenbundel *De eilanden*, zijn enige fictionele boek over Indië. De elf verhalen in *De eilanden* vormen een eenheid. Met de titel verwees Alberts naar de Indische archipel.¹⁰ De verhalen worden vrijwel allemaal verteld door een ik-figuur die bestuursambtenaar is in Nederlands-Indië. Ook komen in enkele verhalen dezelfde personages voor. Het openingsverhaal en het slotverhaal wijken enigszins af van de overige negen vertellingen. Beide verhalen kennen een soortgelijke dagboekachtige structuur en zijn als enige in de tegenwoordige tijd geschreven. In ‘Groen’ komt een bestuursambtenaar aan op een eiland en in ‘Achter de horizon’ vertrekt hij weer naar Nederland. Er staat dan: ‘Ik heb de eilanden verlaten en ik zal er wel nooit meer heengaan. Ik zal vandaag, vanmiddag nog terug zijn in het land, waar ik ben geboren en dat ik indertijd heb verlaten om op de eilanden te gaan wonen.’¹¹ Het laatste woord van *De eilanden* is ‘Overgeplaatst’. Daarmee is de cirkel rond.¹²

Alberts' herinneringen aan zijn Indische jaren vormden de basis voor de verhalen in *De eilanden*. Hij beschreef ze in *Namen noemen* (1962), een boek dat in 1975 onder een gewijzigde titel werd uitgebracht als *In en uit het paradijs getild*. In 1979 schreef Alberts *Per mailboot naar de Oost*, een nostalgisch boek over de zeereizen tussen Nederland en Indië tussen 1920 en 1940.¹³ Tegen het einde van zijn leven maakte hij in *Een kolonie is ook maar een mens* (1989) en *Twee jaargetijden minder* (1992) de balans op van het Nederlandse koloniale verleden in Indië. Aan Alberts werd in 1995 de P.C. Hooftprijs toegekend. In 2005 gaf Van Oorschot in drie banden Alberts' verzameld werk uit.¹⁴

▲ Reizigers op de boot van Surabaya naar Madura, circa 1930. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden, KITLV 65927.

Alberts als koloniaal ambtenaar

Hoe keek Alberts in zijn essayistisch werk terug op zijn bestaan als koloniale bestuursambtenaar in Indië en op het kolonialisme? Alberts schrijft dat de hoofdopdracht van de Nederlandse ambtenaren en hun Indonesische collega's het beschermen van de boerenbevolking was. De voornaamste zorgen van het bestuur betroffen de handhaving van de rechtszekerheid en de onschendbaarheid van het grondeigendom van de Indonesiërs.¹⁵ De invulling van de taak van ambtenaar vatte Alberts bondig samen als 'rondlopen en kijken wat er wordt gedaan': 'We hebben de zaken aan alle kanten wel bijzonder goed gecontroleerd, dat zullen ze ons moeten nageven.' Naar eigen zeggen had Alberts niet veel te doen. In het gebied waarvoor hij verantwoordelijk was, was het vrij rustig. Ze deden er met twee mensen het bestuurswerk dat over het algemeen ook door één

man kon worden gedaan.¹⁶ Over zijn rol als koloniale bestuursambtenaar merkte hij op dat hij zich nooit een ontwikkelingswerker avant la lettre had gevoeld: 'Als wij dat al waren, wij ambtenaren, dan wisten we dat in ieder geval niet, want we deden alsof we daar voor de eeuwigheid zaten. [...] Controleren was mijn taak en dat betekende vooral: afstand houden van de inheemse bevolking.'¹⁷

Alberts schrijft dat bestuursambtenaren met de paplepel kregen ingegoten dat ze zich zo min mogelijk met de oorspronkelijke bewoners van de kolonie moesten bemoeien. Het lokale bestuur werd voor een groot deel aan de lokale inheemse bestuurders overgelaten. Het ging er tenslotte om producten geleverd te krijgen: 'Bestuur is mooi, maar handel is beter.' De wereld van de inheemse bevolking was er een 'die we kenden, die we zelfs konden uittekenen, maar waarmee we niet in gesprek waren. Eigenlijk was het voor ons dan ook geen wereld, maar een landschap.'¹⁸

Alberts leefde in Indië lange tijd 'een wonderlijk en tamelijk gelukzalig prinsgemalig bestaan'.¹⁹ Zijn herinneringen heten dan ook niet voor niets *In en uit het paradijs getild*.²⁰ Deze titel suggereert overigens dat Alberts zijn rol als koloniale bestuursambtenaar zag als iets dat hem min of meer was overkomen, alsof hij een speelbal van de geschiedenis was geweest, zonder eigen wil en de daarmee verbonden eigen verantwoordelijkheid. Daarbij fungeert het gebruik van het woord 'paradijs' als metafoor voor de kolonie vanuit een typisch koloniaal perspectief. Het verwijst naar het paradijs van Adam en Eva, een prachtig oord dat de mensen door God gegeven is.²¹ Bovendien slaat het woord 'paradijs' niet alleen op de 'paradijselijke' natuur, maar ook op 'een eenvoudiger, een minder ingewikkeld leven' dat de witte machthebbers in de kolonie dankzij de overheersing van de oorspronkelijke bewoners konden leiden.²² Dat de gekoloniseerden in de kolonie gedwongen waren een heel wat minder paradijselijk bestaan te leiden, blijft ongenoemd.

Alberts' gemoedelijke ambtenaarsleventje werd na zo'n twee jaar opgeschud door het opkomende Indonesische nationalisme. Het streven van de nationalistische partij boezemde hem aanvankelijk geen belangstelling in: 'Ik wist, dat zij bestond, zoals ik wist dat er achter mijn kantoor een bos van klapperbomen stond.' Pas halverwege 1941 deden twee kleine incidenten hem beseffen 'dat er in dit land een totaliteit was, die onze totaliteit van overheersende Nederlanders met een gevoel van weerzin bekeek'.²³ Waar schrijvers als Eddy du Perron, Beb Vuyk en Willem Walraven al langer op de hoogte waren van anti-Nederlandse gevoelens onder de Indonesiërs, werd Alberts er naar eigen zeggen door verrast. Hij raakte ervan in de war en verloor zijn 'prins-gemalengevoel'.²⁴ In 1981 legde hij uit hoe dat kwam: 'Ik had aanvankelijk niets in de gaten, omdat het zulke listige, vriendelijke mensen waren. Als jonge snuiter trapte ik erin. Ik dacht dat ze me allemaal even aardig vonden.'²⁵

Alberts trok uiteindelijk de conclusie dat hij zijn bestuurswerk wel aan Indonesische collega's kon overlaten: 'Voor mij was dat nieuw, het verbaasde me dat ze het zo goed konden, ik had daar niets over gehoord.'²⁶ Bovendien vond Alberts de Republiek Indonesia een historische onvermijdelijkheid, het sturen van tienduizenden dienstplichtigen naar Indonesië onbegrijpelijk en de Nederlandse militaire acties aldaar 'een enorme stomiteit'.²⁷ Alberts omschreef zichzelf in zijn Indische tijd als volkomen apolitiek. Daarna zou hij het in *De Groene Amsterdammer* geregeld opnemen voor Sukarno.²⁸ Volgens zijn biograaf Graa Boomsma veranderde Alberts' visie op Nederlands-Indië en de Republiek Indonesia vanaf 1950 niet meer.²⁹

Aan het einde van zijn leven schreef Alberts dat de kolonie 'ook maar een mens' was geweest, 'met al zijn gebreken, de hebzucht niet uitgezonderd, maar ook met nogal wat goede intenties, al hebben die in sommige gevallen een pad naar een bepaald soort hel geplaveid'.³⁰ Hij schreef: 'Het is weg. We hebben er geen enkel jaargetijde uit overgehouden. We hebben hen niet meer. Zij hebben ons niet meer. Wij hebben het niet meer. Het land.'³¹ In die zinnen gaat een opvallende weemoedigheid schuil, die door het veralgemeniserende gebruik van 'wij' en 'zij' betrekking heeft op de koloniale band tussen Nederland en voormalig Nederlands-Indië.³² In het citaat wordt een zekere gelijkwaardigheid tussen Nederlanders en Indonesiërs gesuggereerd, terwijl de verhoudingen tussen kolonisatoren en gekoloniseerden in werkelijkheid ongelijkwaardig en hiërarchisch waren.

▼
De regent van
Sumenep met zijn
familie, 1931. Collectie
Universiteitsbibliotheek
Leiden, KITLV 19980.

Alberts spreekt zich in zijn essays zelden rechtstreeks uit, maar zijn werk getuigt van een zekere ambivalentie ten opzichte van zijn rol als bestuurs-ambtenaar en het Nederlandse kolonialisme. Al zijn boeken over Indië besluiten dan ook met een eufemisme of een understatement.³³ Aan het slot van *Twee jaargetijden minder* haalt Alberts de *patih* van Sumenep aan. 'Als hij iets wilde vertellen, dat hij toch wel de moeite waard vond, begon hij: Ach mijnheer, het is natuurlijk allemaal onzin, maar...' ³⁴ Dat bagatelliseren is typerend voor Alberts. Tegenover de koloniale overheersing neemt hij een houding aan die relativerend en – in tegenstelling tot wat zijn biograaf Boomsma daarover beweert – zelfs enigszins vergoelijkend is.³⁵ Europeanen waren in Indië om te besturen en kwamen er – in hun naïeve onschuld – wat laat achter dat Indonesiërs dat zelf konden. In zijn beschouwingen zet Alberts de kolonie neer als een goedbedoeld misverstand.

De eilanden en de 'Ander'

Hoe worden de koloniale verhoudingen in *De eilanden* gerepresenteerd? In het verhaal 'Groen' komt de ambtenaar aan in wat op het eerste gezicht een 'paradijs' lijkt te zijn:

De hele ochtend is het alleen maar kust geweest, een bijzonder plezierige, nette kust, een echt stukje natuur met palmen, maar ze wuiven niet. Ik zou het nog prettiger vinden, als ze dat wel deden en ook, als ik niet wist, dat de dikke, witte streep onder de palmen bij nadering alsmaar vuiler en goorder wordt en dat er smerige hutten onder dezelfde palmen naar voren komen.

Het idyllische landschap blijkt van dichterbij teleurstellend vies en vuil te zijn. Dat blijkt de schuld te zijn van de inheemse bevolking. De ambtenaar ziet enkelen van hen op het strand onder de palmen staan: 'Ze doen niets, ze blijven maar staan, maar dan zie ik ook, dat er twee mannen met een draagstoel onderweg zijn naar me toe.' De ambtenaar constateert dat de draagstoel 'een versleten, vervelozige bureaustoel op twee bamboepalen getimmerd' is met 'een gat in de rieten zitting'. Hij gaat erop zitten en staat even later in het zand, dat even smerig is als hij het zich had voorgesteld.³⁶ In elk opzicht is de ambtenaar, die bij uitstek de koloniale orde vertegenwoordigt, een oordelende autoriteit die boven de 'gewone' inheemsen is verheven.³⁷ Hij is 'de prins uit de verre hofstad', die aanvankelijk zelfs de dag als zijn 'persoonlijke eigendom' ziet.³⁸ Later zal hij naar het dorps-hoofd gaan, naar 'zijn vieze huis, om vieze koffie uit vieze kopjes te drinken en te zitten op een wrakke stoel in een stinkend voorgalerijtje'.³⁹

De eilanden wordt met de bovenstaande citaten ingezet als een serie verhalen waarin stereotypen over gekoloniseerden een belangrijke rol

spelen. Het 'Westen' vertegenwoordigt de orde en netheid en brengt deze naar het 'Oosten', waar over het algemeen chaos en vervuiling heersen. Steeds wordt vastgesteld dat de eigenschappen en gewoonten van de inheemsen afwijken van die van de Europeanen. Vervolgens wordt dit verschil nadrukkelijk als negatief gerepresenteerd. Hierdoor wordt het onderlinge onderscheid benadrukt tussen de inferieur geachte gekoloniseerden en de superieur gedachte kolonisatoren. Deze strategie werd in de koloniale ideologie gebruikt om de koloniale overheersing te legitimeren.⁴⁰

Direct commentaar op de koloniale gezagsverhoudingen is afwezig in *De eilanden*. De koloniale orde behoeft geen betoog of uitleg. Deze is vanzelfsprekend, zo lijken ook de opgevoerde inheemsen in de verhalen te vinden. Later in het verhaal 'Groen' wil de ambtenaar nederzettingen in het bos laten bouwen. De asymmetrische machtsverhoudingen komen daarbij goed van pas: 'Hoe doe je dat? vraag ik. Wat? zegt Peereboom. Zo'n huis laten bouwen? Je geeft opdracht, zegt Peereboom. Ik geef dus opdracht. Ach, het leven is niet zo gecompliceerd.'⁴¹

De lokale bevolking staat zoals gezegd in *De eilanden* – geheel volgens het door Alberts hierboven geschetste protocol – ver van de ambtenaar af.⁴² De 'gewone' inheemsen zijn slechts op de achtergrond aanwezig en lijken te worden opgevoerd om de verhalen van wat *couleur locale* of *couleur coloniale* te voorzien.⁴³ De ambtenaar verdiept zich niet in hen, ook niet als privépersoon. Er is in de verhalen nergens een bewijs te vinden dat hij zich voor de verbetering van het lot van de lokale bevolking inspannt. Steeds wordt duidelijk dat de vragende, oordelende en bevelende ambtenaar ver verheven is boven de inheemsen. Hij onderneemt ook nauwelijks moeite om met hen in contact te komen.

Het is van belang vast te stellen dat de communicatie tussen de ambtenaar en de oorspronkelijke bewoners van de eilanden bijzonder moeilijk verloopt en dat de ambtenaar de inheemsen niet kan doorgronden. Op vragen van de ambtenaar worden in de verhalen meestal heel beleefd nietszeggende antwoorden gegeven.⁴⁴ De ambtenaar kan er niet goed achter komen of de inheemsen ook echt menen wat ze tegen hem zeggen.⁴⁵ In de representatie van de koloniale gezagsverhoudingen krijgt de thematiek van *De eilanden* – het onvermogen tot communicatie, de bewustwording in een isolement te verkeren, en de existentiële angst die daaruit voortkomt – gestalte, zoals hieronder zal blijken.

De mens als eiland

Van daadwerkelijk contact, echte communicatie of dieper begrip tussen de ambtenaar en de inheemse bevolking komt het in de verhalen nooit. Een goed voorbeeld van het communicatieve onvermogen is te vinden in 'Het

moeras', waarin een doorgedraaide collega van de ambtenaar, Naman, een groot wit huis heeft laten bouwen op een eilandje in een moeras:

Een uur langer lopen. Nog langer lopen. Wanneer was die verdomde Naman achter het moeras gaan wonen?
Waarom woont meneer Naman niet meer in het dorp? vroeg ik.
Meneer Naman heeft een huis laten bouwen achter het moeras, zei de man, die het woord voerde.
Maar waarom achter het moeras? vroeg ik weer.
Iedereen zweeg. Zelfs de man, die tot nog toe had gesproken. Eindelijk zei er een hulpeloos: Meneer Naman wilde achter het moeras een huis bouwen.
Is het een mooi huis? vroeg ik haastig.
O ja, het huis was mooi, het was erg mooi. Er was hard gewerkt om al het hout aan de andere kant van het moeras te krijgen.
Ik zou wel wat willen eten, zei ik. Ze brachten me naar het huis, dat het huis van de sprekende man bleek te zijn.⁴⁶

Dat gebrekkige communiceren strekt echter verder dan alleen het onvermogen – of de onwil of desinteresse – om zich met de inheemse bevolking te verstaan. Tussen de ambtenaar en zijn gelijken verloopt de communicatie eveneens moeizaam. De andere verhaalfiguren, de functionarissen, hebben wel contact met elkaar, maar ook dat is steeds oppervlakkig. Ze zijn niet tot echte communicatie in staat.⁴⁷ In *De eilanden* is niet alleen de ambtenaar een in zichzelf gekeerde buitenstaander, maar in essentie zijn alle verhaalfiguren dat.⁴⁸ Ze leven allemaal in isolement in hun eigen wereld. Het onvermogen tot daadwerkelijke communicatie is het centrale thema van *De eilanden*: de mens zit in zichzelf opgesloten, is een gesloten systeem.⁴⁹ De mens is een eiland.⁵⁰

Het verhaal 'Het moeras' neemt in *De eilanden* een centrale positie in. De ambtenaar Naman, wiens naam een palindroom is, leeft met een bediende in een wit huis op een eilandje midden in een moeras. Hij is een uitgesproken voorbeeld van iemand die – afgesloten van communicatie – zelf een eiland is geworden.⁵¹ Het is symbolisch dat Naman een groot wit huis op een eilandje in het moeras heeft laten bouwen. Er was volgens hem in het dorp niemand om mee te praten, niemand om mee om te gaan. De lokale bevolking was daartoe volgens hem niet geschikt. De bezoekende ambtenaar vindt Namans plan aanvankelijk niet zo'n gek idee: 'Misschien was het minder erg om alleen te zijn, dan te wonen in een dorp, waar niemand was om mee te praten.'⁵²

De als uiterst geciviliseerd bekendstaande Naman vertoont tijdens het bezoek onophoudelijk eigenaardig gedrag. De oorzaak daarvan ligt niet alleen in zijn overmatige drankgebruik. Als het tijd is voor het avondeten,

blijkt hoe zonderling de overbeschaafde collega tijdens de dienst in de tropen is geworden. In zijn huis dineert Naman elke avond in smoking met een imaginaire vrouw, die Maria heet. De witte gentleman, het toonbeeld van westerse (over)beschaving, is in psychisch opzicht weggezonden in het tropische moeras.⁵³ Als de wind verkeerd staat, is de verstikkende stank van het moeras goed te ruiken. Het isolement van het witte huis, waarvan de binnenkant niet voor niets in een 'smerige kleur' rood is geverfd, illustreert zo de gekmakende eenzaamheid van de witte man in de tropen, die onttaardt in tropenkolder.⁵⁴

Die tropenkolder is het ultieme gevolg van de 'wederzijdse onverstaaanbaarheid in het contact tussen Europeanen en Indonesiërs', zoals Haasse dat noemt.⁵⁵ Dat de mens opgesloten zit in zijn eigen emoties en bewustzijn, wordt in *De eilanden* pas goed duidelijk als de ambtenaar zich moet verhouden tot de andere, inheemse wereld.

Koloniale angsten

Koloniale omstandigheden en de 'eentonigheid en eenvormigheid der tropische natuur' spelen een belangrijke rol in het ontstaan van tropenneurasthenie of tropenkolder, zo erkenden ook medische wetenschappers.⁵⁶ Door het gebrek aan daadwerkelijke communicatie tussen de Europeanen en de inheemsen met hun 'mysterieuze' aard, ontstond er een gevoel van eenzaamheid en onbegrip en wantrouwen ten opzichte van de inheemse

▲
Luchtopname van
Kangean. Collectie
Universiteitsbibliotheek
Leiden, KITLV
MLD386_005.

bevolking, dat zich uiteindelijk kon ontwikkelen tot angst.⁵⁷ Dat is precies wat er gebeurt in *De eilanden*. In de contacten met de inheemse natuur en bevolking openbaren zich zowel existentiële als koloniale angsten.

Zolang de ambtenaar in zijn vertrouwde ambtelijke kringen blijft, is er weinig aan de hand. Voor zijn medefunctionarissen, met wie hij samen de gevestigde koloniale orde vertegenwoordigt, is de ambtenaar niet verantwoordelijk. Hij hoeft hen niet te controleren en over hen heeft hij geen macht. Hij hoeft de andere gezagsdragers daarom ook niet echt te begrijpen. Daarom is het ook geen probleem dat het contact met 'de dokter', 'de havenmeester' en een inheemse functionaris als meneer Zeinal beperkt blijft tot kletsen, dobbelen en drinken. Overigens geeft de ambtenaar in meerdere verhalen er blijk van dat zijn inheemse collega's veel meer weten van lokale zaken dan hij.⁵⁸

Als hij zijn veilige ambtelijke omgeving tijdelijk moet verlaten om zijn taak uit te voeren – de inheemse wereld controleren, er orde scheppen en er macht over uitoefenen –, blijkt het onvermogen om zich tot die andere wereld te verhouden, een probleem te worden. Er gaan dan dingen fout, en dan slaat naast gevoelens van eenzaamheid ook de angst toe.⁵⁹ Het menselijk onvermogen tot daadwerkelijk begrip in contacten met de oorspronkelijke bevolking blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit het begin van 'De jacht':

De kapitein Florines was een opstandeling. Waarom, dat wist hij misschien zelf niet eens. Ik, die als ambtenaar aan de zijde van de regering stond, wist het in ieder geval niet. Tenminste niet in het begin. Tegen het einde van de jacht, toen ik hem, mezelf en het zwijn haast niet meer uit elkaar kon houden, heb ik geloof ik, begrepen waarom Florines zo leefde en zo moest sterven. Of misschien toch ook niet. Ik weet het niet.⁶⁰

Het niet kunnen doorgronden van de omgeving, waartoe ook de inheemse bevolking in *De eilanden* gerekend kan worden, leidt tot existentiële angst. Deze manifesteert zich het duidelijkst in het openingsverhaal 'Groen'. Zoals gezegd gaat dit verhaal over een ambtenaar die geplaatst wordt op een buitenpost om daar de lokale bevolking te besturen. Op het bosrijke eiland verblijft nog een andere witte man, zijn door zenuwen opgevreten collega Peereboom. Deze woont op twee dagen lopen van hem af. De ambtenaar heeft de ambitie om naar de grens van het hem intrigerende Noorderbos op het eiland te lopen. De lokale bewoners zeggen – alweer – niets over dit bos te weten. Zij willen er liever niet heen, zoveel is duidelijk. De ambtenaar wil het Noorderbos ook helemaal niet verkennen voor het algemeen belang, een doel dat overigens in *De eilanden* slechts zelden door ambtenaren gediend wordt.⁶¹ Hij koestert het 'geheime plan om het Noorderbos

te maken tot een sprookjesreservaat voor mezelf alleen.⁶² Hij voelt echter ook al spoedig angst voor het bos. Hij neemt zich voor zich te harden tegen zijn angst en deze te verdrijven, want hij wil een moedig man worden.⁶³

Ten behoeve van zijn persoonlijke ontdekkingsreis verwaarloost de ambtenaar vervolgens de tweewekelijkse drinkgelagen met Peereboom. Nadat de ambtenaar in een uitputtende expeditie de grens van het bos heeft bereikt, ziet hij voor zich 'een groot kaal land, met veel stenen, grote stenen, heuvelachtig en wazig blauwe bergen in de verte.' Maar als hij zich omdraait naar het bos, slaat hem de schrik om het hart: 'De lucht was schimmelachtig grijs en onder die lucht, tegen die lucht aan, lag het bos, giftig groen in het schelle licht van die grijze lucht, een laag kronkelende wriemelende slangen.'⁶⁴ Het sprookje is veranderd in een nachtmerrie. De ambtenaar wordt bang, maar hij moet weer terug de jungle in. Hij denkt dat hij gek aan het worden is, een gevoel dat hem niet meer zal verlaten. Na drie dagen lopen is hij weer thuis. Als hij na enige tijd Peereboom weer opzoekt, blijkt deze zelfmoord te hebben gepleegd. De ambtenaar bedrinkt zich en laat inheemsen het lichaam van de in het tropische oerwoud ontwortelde Peereboom begraven.

Het mysterieuze Noorderbos staat voor het ultieme 'andere', 'het onbekende',⁶⁵ dat de ambtenaar eerst aantrekt, maar dat uiteindelijk in al zijn onbegrijpelijkheid en onkenbaarheid een gekmakende angst bij hem veroorzaakt. Het is de angst om weg te zakken in het gevaarlijke moeras van de inheemse wereld, zoals Naman is overkomen, of om zich te verliezen in de ondoorgrondelijke jungle van de tropen en uiteindelijk hetzelfde lot te ondergaan als Peereboom. Dan realiseert de ambtenaar zich ten volle dat hij opgesloten zit in zijn eigen bewustzijn. De contacten met andere koloniale gezagsdragers bieden geen uitweg of troost, want ook met hen valt niet te communiceren. Slechts overmatig drankgebruik biedt tijdelijk enige verdoving. In de andere wereld worden Europeanen geconfronteerd met zichzelf, waardoor zij zich angstig bewust worden van hun existentiële eenzaamheid.⁶⁶ Dat is de centrale thematiek van *De eilanden*.

Tegelijkertijd komen de koloniale verhoudingen onder druk te staan door het onvermogen van de Europeanen de 'Ander' en het 'Andere' te leren kennen, er grip op te krijgen en een westers-koloniale orde in die 'Andere' wereld aan te brengen. Verhalen over Europeanen die ten onder gaan aan tropenkolder, houden verband met de hiërarchische structuur van de koloniale samenleving. Bij de kolonisatoren verdwijnt het gevoel van macht over de kolonie, over de 'mysterieuze' inheemse natuur en bevolking.⁶⁷ De legitimiteit van het kolonialisme raakt daarmee in het geding.⁶⁸ Het constateren van onmacht bij de kolonisatoren kan opgevat worden als Europese angst voor het verlies van de kolonie. Het kan echter ook gezien worden als een bewijs voor de overbodigheid van de koloniale aanwezigheid in de archipel en daarmee als kritiek op het kolonialisme.

▲
Gouvernements
post-, telegraaf- en
telefoonkantoor te
Sumenep, Madura,
circa 1930. Collectie
Universiteitsbibliotheek
Leiden, KITLV 30342.

Ook de ironie die in elk verhaal in *De eilanden* aanwezig is, kan duiden op een kritische houding ten opzichte van de koloniale overheersing.

Koloniale ironie

Wat *De eilanden* zo'n goed boek maakt, is dat Alberts erin slaagt het zware thema van het menselijke isolement in zijn verhalen te verpakken in een sobere, laconieke en ironische vertelstijl, waarin veel herhalingen, eufemismen en understatementen te vinden zijn. De presentatie van de gebeurtenissen heeft vaak een komisch, bijna slapstickachtig effect.⁶⁹ Tegelijkertijd zorgen 'soms lachwekkende situaties, de vaak amusante vertelwijze en de bijna luchthartige boventoon'⁷⁰ ervoor dat wat de ambtenaar doet en wat hij vertegenwoordigt, niet serieus genomen kan worden. Zelfs wanneer de verhalen een macabere afloop hebben, is er nog sprake van dramatische of situationele ironie. Een goed voorbeeld daarvan is te vinden in 'De jacht', volgens Nieuwenhuys niet alleen een van Alberts' beste verhalen, maar ook karakteristiek voor Alberts en zijn ambivalente gevoelens tegenover zichzelf en zijn positie als bestuursambtenaar.⁷¹

In *Oostindisch doof* (1995) brengt Alberts de belangrijkste ambtelijke richtlijn onder woorden: 'Zorg dat we in vredesnaam geen opstand krijgen.'⁷² In 'De jacht' wordt het gelijkmatige bestaan van de ambtenaar opgeschud door precies zo'n opstand in het gebied waar hij verantwoordelijk is voor de orde. Aanvankelijk doet de ambtenaar niets. Hij acht Florines een 'vervelende idioot', een 'mengsel van slavenziel, vrije jager en souteneur', die gek is geworden, iemand die zich een rechtvaardige vorst, een *ratu adil*, waant en zich met een aantal discipelen gehuld in witte kleren dood

zal vechten.⁷³ Er druppelen in de ochtend langzaam onvolledige berichten binnen:

Eerst geruchten, dat er twee dorpen waren platgebrand. Ik weigerde eenvoudig dit te geloven. Opstandelingen van de categorie der kleine messiassen brandden nooit dorpen plat.

Ze brandden nooit dorpen plat – zei ik tegen mijn klerk. Nee – zei mijn klerk, maar hij zei het aarzelend.

Om twee uur kreeg ik een telefoontje van mijn chef uit de hoofdplaats, die me vroeg, waarom ik verdomme nog niets had gedaan en dat er twee dorpen waren platgebrand. Ik antwoordde dat ik op nadere berichten wachtte en dat het platbranden van die twee dorpen lariekoek was, dat ze zoiets nooit deden.⁷⁴

Wat in dit citaat – maar ook in veel andere – opvalt, is het gebruik van herhalingen. Deze duiden niet alleen op een oppervlakkige communicatie, maar sorteren ook een komisch effect.⁷⁵ Waar een andere schrijver zich zou uitputten in het vinden van synoniemen, gebruikt Alberts in *De eilanden* in kort bestek steeds dezelfde woorden. Steeds worden de handelingen, of het gebrek eraan, van de ambtenaar en vaak ook de wijze waarop het kolonialisme wordt neergezet, subtiel geïroniseerd. De ambtenaar wordt in *De eilanden* vaak uitgebeeld als een knullige figuur, die vooral met zichzelf bezig is en veel minder met het uitvoeren van zijn taak. Het is opvallend dat deze weerzin tegen het ondernemen van activiteit niet slechts een bekend stereotype is van ambtenaren, maar ook een eigenschap die in koloniale verhalen vaak aan de inheemse bevolking wordt toegedicht.⁷⁶

In 'De jacht' baalt de ambtenaar ervan dat hij jacht moet gaan maken op de opstandelingen. Zijn middagrust gaat ermee verloren. Op andere dagen betekende twee uur voor de ambtenaar immers het naar huis gaan om te baden en te slapen. Hij benijdt zijn inheemse klerk, die 'wat er ook gebeurde of zou gebeuren thuis kon blijven.'⁷⁷ In plaats van zich te bewapenen, schilt de ambtenaar in zijn kantoor minutieus een appeltje. De politiecommandant moet de ambtenaar erop wijzen zijn pistool en een doosje patronen mee te nemen; anders was hij deze vergeten. Vervolgens is de ambtenaar vooral bezig met zichzelf, zijn positie en met wat anderen van hem denken, en niet met de jacht. Zo beseft hij tot twee keer toe in een bedreigende situatie dat hij zijn pistool nog niet heeft geladen. Als hij tijdens de jacht een paar verstandige dingen zegt, krijgt hij een kleur en is hij buitengewoon tevreden over zichzelf omdat hij denkt dat hij zo een geweldig flinke indruk heeft gemaakt.⁷⁸ De volgende dag vindt de ambtenaar Florines. Hij schiet de opstandeling vanuit een heg door het hoofd. Net als in 'Groen' beseft de ambtenaar nu pas ontsteld dat hij zich in een vlaag van verstandsverbijstering een daadkrachtig koloniaal bestuurder

heeft getoond en schuld heeft aan het overlijden van iemand. Hij kan niet aanzien wat hij veroorzaakt heeft en laat Florines' lijk verbranden, net als deze opstandeling eerder met de dorpen deed. De ambtenaar is ondanks zichzelf een 'held' geworden en daarmee meteen ook de antiheld.

'De jacht' wordt, net als de andere verhalen uit 'De eilanden', gekenmerkt door de ironie waarmee het knullige gedrag en de onbeholpen handelingen van de ambtenaar worden gepresenteerd. Ironie is in de literatuur vaak gekoppeld aan ambiguïteit.⁷⁹ Het is dan ook de vraag of Alberts' gebruik van ironie en komische effecten in *De eilanden* duidt op ambivalentie ten opzichte van de koloniale ambtenarij en het kolonialisme.⁸⁰ De onbeholpenheid en het onvermogen van de ambtenaar zouden immers symbool kunnen staan voor de ondoelmatigheid en onrechtmatigheid van de Nederlandse aanwezigheid in de kolonie, en als zodanig opgevat kunnen worden als kritiek op het kolonialisme.

In *De eilanden* werkt de ironie op een manier die typerend is voor het Engelse koloniale modernistische proza uit de jaren dertig. In de verhalen van auteurs als George Orwell, Evelyn Waugh en Graham Greene worden koloniale stereotypen met ironie ondergraven, maar tegelijkertijd ook bevestigd. Sommige witte schrijvers constateerden wel het failliet van de westerse beschavingsmissie, maar bleven tegelijkertijd gevangen binnen het koloniale discours. Daaraan was kennelijk niet te ontsnappen.⁸¹ De koloniale orde werd in het vooroorlogse proza slechts gereproduceerd; er werden geen alternatieven voor gegeven.⁸²

Alberts sluit daarbij als naoorlogs auteur aan. In *De eilanden* lijkt Alberts de koloniale verhoudingen te accepteren en er tegelijkertijd afstand van te nemen. Hij maakt voortdurend gebruik van ironie en van komische effecten die de ambtenaar, en het kolonialisme dat deze vertegenwoordigt, – met alle onbeholpen goede bedoelingen – een naïeve onschuld lijken mee te geven. Opvallend daarbij is dat het Indonesische nationalisme in de verhalenbundel nooit nadrukkelijk als een serieuze beweging of als een serieus alternatief voor het koloniale bestuur wordt gepresenteerd, hoewel Alberts al in 1947 het Nederlandse Binnenlandse Bestuur overbodig achtte en het bestaan van de Republiek Indonesia een historische onvermijdelijkheid.

Het grote verschil met de vooroorlogse modernisten is dat Alberts zich in *De eilanden* realiseert dat de periode van het kolonialisme definitief voorbij is. Niet voor niets besluit de bundel met het vertrek van de ambtenaar uit de kolonie. Ook het besluit van *De eilanden* toont Alberts' ambivalentie ten opzichte van het kolonialisme. In 'Achter de horizon' denkt hij tijdens zijn vertrek met heimwee terug aan de eilanden. Hij realiseert zich dat, ten gevolge van zijn verblijf op de eilanden, de mensen in zijn land van herkomst en hij zelf eveneens vreemdelingen voor elkaar zijn geworden. Tekenend is ook dat Alberts het einde van het kolo-

nialisme niet presenteert als een feit of realiteit, maar als een 'vreemde droom' die de ambtenaar enkele maanden na aankomst in het land van herkomst, over de eilanden heeft: 'Het was geen prettige droom. Ik reed met mijn auto langs de noordkust van ons hoofdeiland. Ik herkende alles. Ik herkende de huizen, maar er waren geen mensen. Alle huizen hadden grote borden in de voortuinen en op ieder bord stond met grote letters: Overgeplaatst.'⁸³

Alberts droomt over een lege wereld. De droom weerspiegelt het gevoel van de ambtenaar van verlatenheid en overbodigheid. De mensen, de koloniale, zijn weg. Zij zijn net als hijzelf 'overgeplaatst' en daarmee heeft de kolonie opgehouden te bestaan.

Besluit

De eilanden is inderdaad een meesterwerk. Alberts' verhalen zijn boeiend, zijn boodschap snijdt diep en zijn stijl is superieur. Maar in tegenstelling tot wat Haasse beweert, staan in *De eilanden* wel degelijk 'de geijkte opvattingen en waardebeoordelingen betreffende rang, stand, kaste en ras die in de koloniale wereld gangbaar waren.'⁸⁴ In die zin is er in Alberts' verhalen juist precies te vinden wat van koloniale fictie kan worden verwacht.⁸⁵ Enerzijds is er de koloniale autoriteit, gedefinieerd in de verhouding van de ambtenaar tot de autochtone bevolking; aan de andere kant probeert de ambtenaar op te treden als een zelfbewuste superieure witte man, die vooral op zoek is naar Europese goedkeuring en gelooft dat hij niet verbonden is met het inheemse leven. Deze koloniale autoriteit van de Europeanen is, zoals eerder gezegd, gebaseerd op deze veronderstelde verschillen in beschaving tussen westerlingen en inheemsen, wat paradoxaal genoeg juist de aanwezigheid van inheemsen impliceert, in de koloniale werkelijkheid en in de koloniale literatuur.⁸⁶ Zowel het marginaliseren van inheemsen als het uitbeelden van hen als primitief, eenvoudig en kinderlijk maakt deel uit van een subtiel proces van zelfrepresentatie en *othering*, dat van essentieel belang is voor de constructie van de koloniale identiteit van beide groepen.⁸⁷

In *De eilanden* maakt de ambtenaar onderdeel uit van het koloniale systeem, waarvoor geen alternatief wordt gepresenteerd. De koloniale verhoudingen worden in de verhalenbundel in eerste instantie bevestigd en nergens direct geproblematiseerd. Zich verdiepen in de oorspronkelijke bewoners van de eilanden doet de ambtenaar niet. Die 'wereld', dat 'landschap' waarvan de inheemse bevolking deel uitmaakt, heeft Alberts ook in *De eilanden* niet daadwerkelijk betreden.⁸⁸

Aan de andere kant is er in de verhalenbundel voor wie tussen de regels door leest, wel degelijk kritisch commentaar op de koloniale verhoudingen te vinden. De centrale thematiek van *De eilanden* – het onvermogen

tot communicatie en het daaruit voortkomende isolement – komt namelijk pas echt duidelijk naar voren als de ambtenaar geconfronteerd wordt met de oorspronkelijke bewoners en de inheemse natuur. Dat gebeurt als de ambtenaar zijn zorgeloze ambtelijke omgeving van medegezagsdragers moet verlaten om in de ‘andere’ wereld de koloniale orde te controleren, te vestigen of te herstellen. De onontkoombare confrontatie van de ambtenaar met wat in het koloniale bestel als de ultieme ‘Ander’ en het ‘Andere’ wordt gezien, legt de onmogelijkheid tot daadwerkelijke communicatie bloot, toont een fundamenteel gebrek aan onderling begrip en leidt uiteindelijk tot het besef opgesloten te zitten in zichzelf. Dit veroorzaakt een soort claustrofobische, existentiële angst om gek te worden, die slechts met drank tijdelijk kan worden gedempt. De innerlijke wereld openbaart zich als het echte oerwoud: een angstwekkende chaos.

Tegelijkertijd is er in *De eilanden* niet alleen sprake van een innerlijk conflict op het persoonlijke vlak. Op een hoger niveau veroorzaakt de onkenbaarheid van de ‘mysterieuze’ inheemse natuur en bevolking ook het verlies van het gevoel van macht en beheersing over de kolonie. Daarmee wordt de legitimiteit van de koloniale overheersing ondergraven. Het slotverhaal van de verhalenbundel beschrijft niet alleen het einde van het koloniale leven van de bestuursambtenaar op de eilanden, maar geeft ook het einde van het kolonialisme weer.

In *De eilanden* geeft Alberts, kortom, blijk van een ambivalente houding ten opzichte van het kolonialisme. Hij is in de Nederlands-Indische letteren een buitenbeentje, omdat hij in het koloniale debat een tussenpositie inneemt.⁸⁹ Een buitenstaander is hij echter niet: zowel het hoofdpersonage van *De eilanden* als Alberts zelf is als bestuursambtenaar een koloniale gezagsdrager geweest en heeft daarmee een actieve rol gehad binnen het koloniale systeem. Wel laat hij in de verhalen doorschemeren dat dit koloniale systeem niet langer houdbaar is, maar tegelijkertijd is hij daar weemoedig over en bagatelliseert hij het kolonialisme. In *De eilanden* geeft Alberts de koloniale overheersing dezelfde naïeve onschuld mee als de bestuursambtenaar doet die het hoofdpersonage van de verhalenbundel is. Alberts zag het kolonialisme als een goedbedoeld misverstand. De kolonie was tenslotte ook maar een mens.